

MLADEN RADIĆ

izložba

muzej slavonske
OSIJEK

Osijek
i šira okolica
u osmanskome
periodu
Požeški sandžak

OSIJEK I ŠIRA OKOLICA U OSMANSKOM PERIODU

Povijest Osijeka i njegove šire okolice u osmanskome periodu (1526.-1687.) relativno je dobro obrađena kroz arhivske izvore u stručnoj literaturi (Ive Mažuran, Srednjovjekovni i turski Osijek, Osijek, 1984.), ali arheološka građa ostala je u muzejskim depoima gotovo potpuno neobrađena i neobjavljena, uz povremeno izlaganje samo odabranih primjeraka. Cilj ove izložbe je obuhvatiti osmanski period kroz ratna zbivanja, ali i svakodnevni život i naslijeđe.

Najveći dio izložene građe nalazi se u zbirka Muzeja Slavonije i muzeja istočne Hrvatske, kao i nacionalnih kulturnih institucija. Dio građe, uglavnom dokumenti, fotografije i slike, prezentiran je u obliku preslika, odnosno povećanja, a rijetki ostatci arhitekture kroz multimedijalnu projekciju. Ovdje se svakako ističu preslici gravura turskog Osijeka i famoznog Sulejmanovog mosta (1), prikazi ostalih slavonskih mjesta, osmanskih minijatura i portreta Ludovika II. (4) i Sulejmana Veličanstvenog (5), centralnih povijesnih figura na Mohačkom polju 1526. godine (originali u Kunsthistorische Museum u Beču). Treba spomenuti i presliku ratne turske zastave zarobljene prilikom oslobođenja Osijeka 1687. godine (original u Staatliche Kunstsammlungen Dresden).

Arheološka istraživanja na području osječke Tvrđe, odnosno turskog Osijeka i drugih gradova i lokaliteta, dala su posljednjih desetljeća značajne rezultate. Za Osijek su to ipak, prije svega, starija iskopavanja (Dom narodnog zdravlja, Križanićev trg), dok se posebno trebaju istaknuti arheološka istraživanja u Iloku, Ružici gradu kod Orahovice, Kolodvaru i istraženi, ali još uvijek neobjavljeni lokaliteti na trasi nove autoceste kod Petrijevacu.

Arhitektura je prezentirana ipak s nešto šireg područja, jer se najbolje sačuvani primjeri sakralne arhitekture nalaze u obližnjem Pečuhu i Šiklošu, a kod nas u Iloku (turbe, obnovljeni hamam). Turska arhitektura u Osijeku vrlo je slabo sačuvana (dio utvrde), a arheološki nalazi Kasim-pašine džamije i turbeta prezentirani su samo kao površinski nacrt. Do sredine 20. stoljeća vrlo dobro sačuvana česma (3) je, nažalost, uništena.

Izložba je podijeljena u dvije osnovne cjeline, uz neke zajedničke grupe predmeta (nakit, numizmatika, oružje). Turski period (osvajanje i svakodnevni život) i ratovi za oslobođenje osnovne su cjeline. Nakit i numizmatika posebno su atraktivni. Najbrojniji su nalazi svakodnevnih keramike (vrčevi, zdjele na nozi), a posebno su izdvojene brojne lijepo izrađene lule, svijećnjaci i pećnjaci. Nešto rjeđi su primjerci oslikane perzijske i poznate turske fajanse (Iznik, Kütahya) i importiranog kineskog porculana. Razdvojeno je oružje i vojna oprema 15. i 16. stoljeća od oružja 17. stoljeća, koje je relativno brojno i dobro sačuvano. Kameni spomenici uglavnom su nadgrobni nišani (Gradski muzej Požega) (7), a ističe se lijepi vjerski natpis iz Iloka. Izgled turskog Osijeka iz 1687. godine prezentiran je velikim povećanjem vedute.

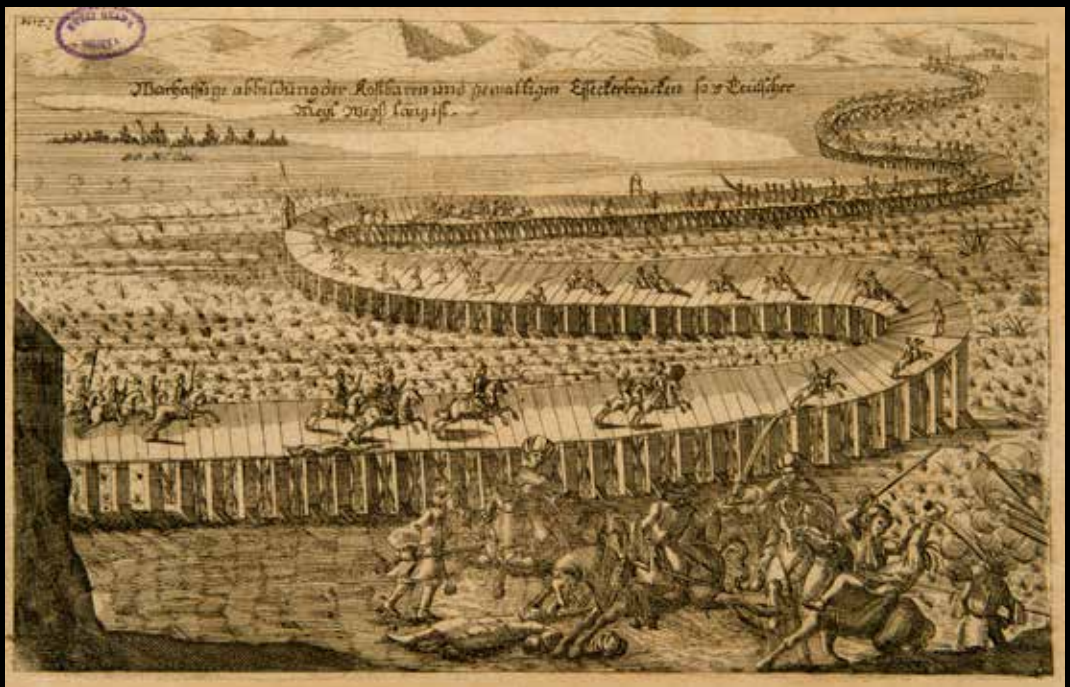
Izgled Osijeka i popis stanovnika prezentirani su na planu (pod), kao i turcizmi, dio jezičnog i kulturnog naslijeđa. Posebnu cjelinu čine iznimno vrijedne i brojne medalje iz fundusa Muzeja Slavonije posvećene ratovima za oslobođenje od Turaka. Istaknute su rijetke i likovno zanimljive medalje posvećene Mohačkoj bitci 1526. te opsadi i oslobođenju Beča 1683. godine (8). Uz nekoliko turskih dokumenata i kazulu napravljenu od turske tkanine, naglasak je stavljen na predmete koji odražavaju naslijeđe (šaranje tikvica) i utjecaj turske umjetnosti (Italija, Mađarska). Slikarstvo je prezentirano s nekoliko portreta (Leopold I., Eugen Savojski) i izvrsnim primjerom baroknog slikarstva s kraja 17. stoljeća – prikazom pobjedničkog oružja.

Pored brojnih povećanja i ilustracija, sa stropa vise replike zastava pobjednika i poraženih.

Na kraju treba istaknuti kasnogotičko crkveno zvono s početka 16. stoljeća, pronađeno zakopano u blizini Vinkovaca, koje simbolizira nemirna vremena turskih osvajanja na području istočne Hrvatske.

Uz izložbu je u pripremi i opsežan katalog, kao i edukativna događanja.

1

2

3

POŽEGA I POŽEŠTINA U OSMANSKOM PERIODU

U vrijeme svoga najvećega uspona Osmansko Carstvo zavlдалo je i Slavonijom. Požega je pod osmansku vlast pala u siječnju 1537. godine, a već iduće godine postaje sjedište Sandžaka Požega. Kroz cijelo vrijeme osmanske vladavine Slavonijom koja je trajala od 150 do 160 godina Požega je bila njezin glavni grad. Nikada prije ni poslije grad na Orljavi nije postao administrativno središte tako velikog prostora kao u to vrijeme. Posljedice dugotrajne vladavine Osmanlija za Slavoniju, a onda i za sam grad Požegu bile su presudne za njihovu daljnju povijest.

Požega koja je u predturskom vremenu bila mala *varoš* (podgrađe tvrđavi), u tursko vrijeme postaje veća *kasaba* (grad). Nakon njezinog osvajanja smanjuje se broj stanovnika, a ubrzo nakon toga on počinje rasti. Prema dostupnom popisu kuća pretpostavlja se da je Požega 1540. godine imala oko 400 stanovnika. Nakon pet godina broj stanovnika je opao, a za 20 godina, odnosno 1565. prema *defteru* (popisu) on se udeseterostručio te se prvi puta spominje njezin status grada. Jedan od prvih uvjeta za dobivanje toga statusa stalna je nastanjenost muslimanskim stanovništvom, postojanje najmanje jedne džamije te sajmeni dan. Povećao se i broj sela u okolici, koja su inače bila puno više izložena migracijama stanovništva nego gradovi. Njihov se broj tako, od 1540. do 1579. godine, popeo s 14 na 70. Bio je to rezultat naseljavanja novog stanovništva, uglavnom vlašskog.

Osim što su nastupile velike promjene u demografskom razvoju došlo je i do promjene etničke, konfesionalne i socijalne strukture stanovništva u tom vremenu. Prema podacima dr. sc. Nenada Moaćanina, krajem 16. stoljeća omjer muslimana i kršćana u gradu je bio 58,4:41,6 u korist muslimana dok je na selu muslimanskih kuća bilo svega 10,9 posto.

Iako je Požega i prije osmanlijsko doba imala dobro razvijeno gradsko gospodarstvo, prije svega obrt i trgovinu, a koje nakratko stagnira nakon osvajanja, tijekom 15. i 16. stoljeća dolazi do ubrzanog rasta pojedinih starih obrta, ali još više novih (pekar, ribar, kuhar, zlatar, travar...), te trgovine i poljoprivrede. Grad u ovom razdoblju, kao i većina srednjovjekovnih gradova, još uvijek ima agrarni karakter što znači da se stanovništvo pored obrtničkog zanimanja ili trgovine bavilo i poljoprivredom. To se vidi i iz popisa Sandžaka Požege 1579. godine koji je prevela dr. Fazileta Cviko-Hafizović, a u kojem se kao vlasnici vrtova, vinograda i *mulkovnih* zemljišta (mali posjedi od 1000 m²) u okolici grada navode i neki obrtnici, kako muslimani tako i katolici.

Gradski trg na kojem se uvelike trgovalo, ponajviše obrtničkim proizvodima, od kojih se u Gradskom muzeju Požega čuva *ibrik* (6), i dalje se razvija. Na njemu se između ostalog naplaćuje i taksa za kupoprodaju robova. Na trgu, ali i u okolici trga postojali su brojni dućani. U popisu iz 1545. spominje se da je beglerbeg Budima Mehmed-paša Jahjapašić dao izgraditi 60 dućana pored kojih je već postojalo 15 ruševnih. Njihov se broj do 1579. znatno povećao. Samo prema broju dućana već se može zaključiti kako je Požega u to vrijeme bila jako razvijena.

Promijenjen je i izgled grada. Dobio je orijentalno obilježje. Osim džamija kojih je sredinom 17. stoljeća bilo četrnaest, tu su bile i brojne *mesdžide* (manje islamske bogomolje), zatim *karavan-saraj* (svratište), *hamam* (javno kupatilo), škole, česme, vodovod... U gradu su formirane *mahale* (gradske četvrti) oko džamija ili *mesdžida* u kojima je živjelo muslimansko stanovništvo, dok je kršćansko živjelo u posebnoj *mahali*. Oni su sebi 1573. izgradili drvenu crkvicu koja je bila posvećena Duhu Svetom s obzirom na to da je istoimena crkva na trgu pretvorena u carsku džamiju.

Stanovništvo Požeškog sandžaka bilo je opterećeno osobnim i zemljišnim porezima prema već uobičajenom osmanskom poreznom sustavu s određenim specifičnostima u odnosu na ostale krajeve. Tako su umjesto *harača* (porez po glavi stanovnika) plaćali *filuriju* (porez po kući), koja je čak bila povoljnija nego u vrijeme ugarske vlasti. Zakonom je bila određena i svadbarena koju je plaćao otac za djevojku u iznosu 60 *akči* (turski novac), a za ženu 30 *akči* (cijena jedne ovce je bila 20 *akči*). Ukoliko seljak nije tri godine obrađivao zemlju spahija mu je oduzimao i davao drugome. Najteže davanje za *raju* (kršćansko stanovništvo) svakako je bio danak u krvi – *devširme*, odnosno prisilno oduzimanje muške djece kršćanima kako bi se educirali za janjičare.

Slabljenje Osmanskoga Carstva te sve veća samovolja spahija, uvjetovali su i sve veća opterećenja i sve teži položaj *raje*. Veliki rat za oslobođenje od turske vlasti bio je poticaj da se u Požegi i okolici stanovništvo pod vodstvom fra Luke Ibrišimovića Sokola (9) i samo organizira u toj borbi. Nakon oslobođenja 1688. (grafika H. Jakobusa) (2), Turci su se još nakratko vratili u grad da bi konačno oslobođenje uslijedilo 1691. godine.

4

5

6

7

8

10. ožujka - 21. travnja 2016.
Gradski muzej Požega
Matice hrvatske 1, 34000 Požega
www.gmp.hr

Izložba i katalog ostvareni su sredstvima Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

Nakladnik: Gradski muzej Požega
Za nakladnika: Maja Žebčević Matić
Priprema: Foto art, Osijek / Boris Knez, GMP
Tisak: Gradski muzej Požega
Naklada: 150 kom